

С.Ю.ПРОШЕНКО,
кандидат філологічних наук, доцент
(м.Хмельницький)

Комунікативні параметри мовної особистості в освітньому дискурсивному просторі

У статті розглянуто комунікативні параметри мовної особистості у площині мовленнєвого дискурсу. Окреслюючи змістовне та структурне наповнення даного терміну (мовна особистість), автор акцентує увагу на особистості, яка діє в дискурсивному просторі в конкретних комунікативних обставинах. Проаналізовано багаторівневу функціональну систему мовленнєвої діяльності та визначено підходи щодо структури мовної особистості. Автором звернено увагу на різні класифікації дискурсів мовної освіти за параметрами мовленнєвого твору та типами мовленнєвої поведінки особистості. Власне сам дискурс є комунікативним явищем, яке, на думку автора, відображає особливості актуального прояву мовної особистості.

Ключові слова: дискурс, мовна особистість, комунікативність, мовленнєва діяльність.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Останнє десятиріччя характеризується бурхливим розвитком педагогічної науки, спрямованої на оновлення змісту й методів національної освіти в Україні, приведення їх у відповідність до сучасних потреб особи і суспільства. Нові підходи до вирішення проблем освіти, у тому числі й у галузі лінгводидактики, орієнтують на сучасні тенденції розвитку полікультурного освітнього простору, зумовлюють якісно нові вимоги і до системи професійної підготовки і до професійної компетенції педагогів.

Стратегія розвитку мовної освіти ХХІ століття, визначена Державною національною програмою «Освіта» (Україна ХХІ століття), Державною програмою «Вчитель» та законом «Про освіту», зорієнтована на формування мовної особистості педагога, здатного до вільного і комунікативно доцільного спілкування в різних сферах суспільного життя [3, с.4].

Тож надзвичайно актуальною постає сьогодні проблема підготовки педагога в органічній єдності якостей спеціаліста й особистості (мовної особистості), у якій сформовані пізнавальна, практично-діяльнісна, інтелектуально-творча, професійна та самоосвітня діяльність. Саме ці складові готують вчителя нової формації, здатного орієнтуватися в соціокультурному просторі сьогодення.

Аналіз досліджень і публікацій... Поняття мовної особистості ввійшло в наукові парадигми багатьох галузей людських знань (психології, філософії, культурології, лінгвістики, педагогіки, етнології тощо), що й засвідчує намагання сучасної науки через аспекти мовної особистості пізнати феноменальність людини, бо її розвиток поза мовною особистістю є нереальним.

Дослідження мовного матеріалу набуває все більшої актуальності в сучасних лінгвістичних розвідках. Це роботи Ю.Караулова, В.Карасика, С.Єрмоленко, Л.Мацько, Ф.Бацевича, Л.Струганець та інших, які, зокрема, стосуються рівневої структури формування мовної особистості.

Вагомі наукові здобутки у вирішенні проблеми мовної особистості отримали Т.Донченко, Л.Мацько, В.Мельничайко, А.Нікітіна, Л.Паламар, М.Пентилюк, Л.Скуратівський, Л.Струганець, Г.Шелехова та ін. [1; 4; 5]. У своїх працях вони підкреслюють специфіку мовленнєвих умінь як прояв професіоналізму, визначають структуру і зміст комунікативності, де мовлення є домінуючим компонентом, необхідним у педагогічному процесі, пропонують методіку управління процесом формування мовленнєвих умінь у системі навчання.

Виклад основного матеріалу... Розглянемо тепер детальніше змістове та структурне наповнення терміна «мовна особистість», яка постає як багаторівневий і багатокомпонентний набір мовних здібностей, умінь, навичок, здатностей до мовленнєвих дій.

У сучасній науковій парадигмі особистість постає у двох іпостасях: з одного боку, як суб'єкт дискурсу – носій певного стилю вербальної поведінки, а з іншого, як «власник» неповторної концептуальної мовної особистості, у якій структура мовної особистості постає як єдність лексикону, тезаурусу, і започатковує комунікативно-когнітивні дослідження мовних особистостей [7].

В контексті нашого дослідження поняття «мовної особистості» варто розглянути у площині поняття дискурсу. Різні дослідники виділяють ті чи інші критерії для його визначення. Адже спілкування в типових умовах професійної діяльності, формування вмінь володіти потенціалом дидактичного дискурсу, обмін думками, конструктивний аналіз формують творчу активність, його

можливості здобувати оригінальні, нестандартні, несподівані, часто знайдені шляхом здогадки та інтуїції, результати.

Так, німецький учений Й.Вайсгербер, російський – В.Виноградов розглядали мовну особистість у вузькому аспекті – як мовну особистість автора чи персонажа художнього твору. О.Леонтьєв брав до уваги мовленнєвий аспект. На думку Ю.Караулова, мовна особистість – це та наскрізна ідея, яка, як показує досвід її аналізу й опису, пронизує всі аспекти вивчення мови й одночасно руйнує межі між дисциплінами, що вивчають людину, оскільки не можна вивчати людину поза її мовою. Учені-мовознавці (В.Маслова, В.Красних) розрізняють мовну і мовленнєву особистість. В.Маслова, наприклад, трактує мовну особистість як багаточасову і багатокomпонентну парадигму мовленнєвих особистостей, а мовленнєву – як мовну особистість у парадигмі реальної комунікації.

Професійне мовлення в нашому дослідженні трактується ширше, ніж мова фаху, воно розглядається як вид діяльності людей окремої сфери знань, що знаходить вияв у користуванні мовою конкретної галузі в усній і писемній формах. Його формування ґрунтується на удосконаленні мовленнєвої діяльності, основу структури якої становить мовленнєва ситуація, а її кінцевим результатом є не тільки текст, а й дискурс.

Ф.Бацевич під дискурсом розуміє сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних із пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем й осмисленням мовної картини світу адресанта слухачем (адресатом).

На нашу думку, саме дискурс є «середовище» для професійного спілкування, той простір, у якому циркулюють різні фахові дискурси, створюються нові на перехрестях інших дискурсів, що є одночасно частиною цього професійного простору. При цьому дискурс як комунікативний процес не має чітко окреслених меж, він взаємодіє з іншими професійними дискурсами, переходить у взаємонакладання одного дискурсу на інший.

Названі тлумачення уможливили створення класифікації дискурсів мовної освіти за такими параметрами, як: 1) функції мовленнєвого твору; 2) вплив зовнішніх факторів; 3) форми вияву; 4) канал спілкування; 5) тип мовленнєвої поведінки особистості [4, с.147].

Саме мовна особистість діє в дискурсивному просторі в конкретних комунікативних обставинах. Власне дискурс як комунікативне явище, відображає особливості комунікативного прояву мовної особистості.

Під мовною особистістю в лінгвістиці розуміється «поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності». У лінгводидактиці термін «мовна особистість» – це поглиблення, розвиток, збагачення і наповнення додатковим змістом поняття «особистість» взагалі [6, с.65].

Так, якщо під мовною особистістю розуміється складна багаторівнева функціональна система, яка включає рівні володіння мовою, володіння способами здійснення мовленнєвої взаємодії та знання про світ. Кожний із цих рівнів мовної особистості знаходить своє відображення у структурі дискурсу. Під мовною особистістю мається на увазі наївний носій мови, який здібний реалізувати в мовленнєвій діяльності певну частину колективу в певний проміжок часу.

Мовна особистість може виступати у різних іпостасях, а саме: мовець, мовна особистість, мовленнєва особистість та комунікативна особистість.

Мовна особистість – це узагальнений образ носія культурно-мовних та комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, настанов та поведінкових реакцій на кожному із рівнів мовної особистості.

Мовна особистість – особистість, яка проявляє себе в мовленнєвій діяльності та володіє певною сукупністю знань та уявлень.

Мовець – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність.

Мовленнєва особистість – особистість, яка реалізує себе в комунікації, вибирає та здійснює ту чи іншу стратегію і тактику спілкування.

Комунікативна особистість – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, який насправді діє у реальній комунікації [6, с.65].

На нашу думку, формування мовної особистості значною мірою залежить від основної комунікативної якості мовлення – правильності (дотримання норм сучасної літературної мови в процесі суспільного спілкування). Адже, норма літературної мови – реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі та нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови у процесі спілкування [5]. Розрізняють такі структурно-мовні типи норм: орфоепічні – встановлюють правильність вимови звуків та звукосполучень; акцентологічні – регулюють правильність наголошування слів; лексичні – правильність слововживання; графічні – позначення звуків на

письмі; орфографічні – передача звукової мови (слів і їх форм) на письмі; граматичні – норми вживання граматичних форм слів, побудови словосполучень і речень; пунктуаційні – регулюють постановку розділових знаків у писемному мовленні; стилістичні – регулюють підбір мовних засобів відповідно до умов спілкування. Дотримання мовних норм становить основу мовленнєвої компетентності та формує зазначену особистість.

На формування мовної особистості впливають також чинники як об'єктивні, незалежні від особи мовця, так і суб'єктивні [6, с.69].

До об'єктивних чинників належать:

- стан самої мови, її унормованість і наступна кодифікація, рівень розвитку і досконалість її підсистем, стилістична диференціація, отже, придатність мови як мовної картини особи і світу для забезпечення всіх мовних потреб громадянина;
- сприятлива для життя і розвитку певної мови суспільно-політична ситуація;
- традиція суспільного використання мови;
- повноцінне функціонування мови в усіх сферах життя: державницькій, політичній, правовій, економічній, науковій, освітній, культурно-мистецькій, творчій, виробничій, побутовій та ін.

До суб'єктивних чинників, що впливають на формування мовної особистості, відносимо:

- здатність мовця здобувати мовну освіту й досконало володіти мовою;
- внутрішню готовність мовця здобувати мовну освіту і мовне виховання та досконало оволодівати мовою;
- моральну потребу мовотворчо вдосконалювати і виражати свою особистість;
- розуміння мовних обов'язків громадянина і виконання їх;
- активне ставлення до мови, належний рівень мовної культури.

У лінгводидактиці існує три підходи до визначення структури мовної особистості: за першим підходом мовна особистість має трирівневу структуру (семантичного, тезаурусного та мотиваційного рівнів); другий підхід спирається на сукупність умінь у всіх видах мовленнєвої діяльності та здатності до виконання різних комунікативних ролей; третій є комплексним і становить спробу моделювання мовної особистості у тривимірному просторі [4, с.150–151].

Компонентними основами яких виступають:

- а) дані про рівневу структуру мови (фонетика, лексика, граматики);
- б) типи мовленнєвої діяльності (говоріння, читання, письмо, слухання);
- в) рівень оволодіння мовою.

Якщо більш детально розглядати трирівневу будову мовної особистості, варто відмітити, що вона ґрунтується на будові сприйняття та розуміння. На кожному з трьох рівнів мовна особистість складається ізоморфно зі специфічних типових елементів:

- а) одиниць (мовних) відповідного рівня;
- б) зв'язків і відношень між ними;
- в) стереотипних їх об'єднань [3, с.4].

Саме такий підхід знаходимо в працях М.Дрідзе, Ю.Караулова, Власова та інших. Наступний підхід містить два рівневих компоненти – сукупність умінь у окремих видах мовленнєвої діяльності відповідно до комунікативної мети. В цьому контексті, мовна особистість: 1. Володіє вміннями: читання, слухання, говоріння та письма. 2. Має здатність створювати висловлювання відповідно до ситуації спілкування.

Кожен елемент першого рівня, в свою чергу, складається з різних видів діяльності (наприклад, читання – глобального, ознайомлювального, критичного; говоріння – діалогічного, монологічного тощо) і має свої специфічні вміння. Як засвідчують наші дослідження, на нинішньому етапі розвитку лінгводидактики саме ця модель є системною.

Третій підхід до побудови мовної особистості висвітлюється в роботах Т.Богіна. Особливість моделі полягає в тому, що вона поєднує дані про мову, мовну структуру з видами мовленнєвої діяльності, а також репрезентує мовну особистість у її розвитку, становленні, динаміці від одного рівня володіння мовою до іншого, вищого. Принципово новим у цій моделі є виділення рівнів володіння мовою [2].

Мовна особистість у процесі становлення і розвитку проходить кілька етапів, щоразу підіймаючись на вищий рівень мовної культури [4, с.146].

1. Рівень мовної правильності. Його досягають завдяки мовній освіті, тобто вивченню правил користування мовою, її лексикою, граматичними формами, елементами текстотворення тощо. Цей рівень передбачає вироблення орфоепічних, орфографічних, пунктуаційних навичок, умінь будувати речення, нескладні типові тексти і користуватися ними.

2. Рівень інтеріоризації (лат. interior – внутрішній). На цьому рівні виявляються вміння реалізувати себе у висловленнях відповідно до власного внутрішнього стану; умінь творити і

виражати себе засобами мови; володіти основними формами усного і писемного спілкування (монолог, діалог, полілог; опис, розповідь, міркування), певними стилями. Це рівень виразності і комунікативної достатності.

3. Рівень насиченості мовою. Мова мовця характеризується логічністю, предметністю, точністю, виразністю, образністю, багатством мовних засобів. Людина вже володіє жанрами і стилями, текстотворенням.

4. Рівень адекватного вибору. Це рівень комунікативної досконалості. Він передбачає досконале володіння функціональними типами мовлення, стилями літературної мови, а також точну мовну реакцію.

5. Рівень володіння фаховою метамовою: володіння терміносистемами, фразеологією, композиційно-жанровими формами текстотворення, мовними формулами.

6. Рівень адекватного синтезу, що враховує відповідність створеного тексту усьому комплексу змістових та комунікативних завдань.

У результаті дана модель складається з 60 «цеглин», кожна з яких позначає певний компонент мовної особистості.

Зауважимо, що мовна особистість фахівця і культура мови, на нашу думку, є нерозривними. Навчаючись у вищому закладі освіти, студент переорієнтовується на адекватний обраному фахові вибір засобів спілкування, формується професійна мовна особистість.

Висновки... Отже, зважаючи на розмаїття термінів на позначення людини в мовному та мовленнєвому просторах, проведене дослідження дає змогу зробити наступні висновки. Термін «мовна особистість» є інтегративним поняттям, яке має певні структурні елементи, що стосуються мови, мовлення та позамовних явищ. Мовна особистість містить у собі комунікативну компетенцію та мовну здатність. Новітні дослідження з проблеми формування мовної особистості засвідчують її комплексний характер. Мовну особистість слід розглядати не лише в системі мови, а й історії, культури та усіх сферах життя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. / Ф. С. Бацевич. – К., 2002. – 342 с.
2. Богин Т. И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов / Т. И. Богин. – Л. : АДЦ, 1984. – 267 с.
3. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у проєкції педагогічного дискурсу / Л. Мацько // Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 2–5.
4. Мельник Т. В. Соціологічний аспект удосконалення мовної особистості майбутнього педагога / Т. В. Мельник // Педагогічний альманах. – 2010. – Вип. № 5. – С. 145–151.
5. Седов К. Ф. Дискурс и личность : эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седов. – К. : Лабиринт, 2004. – 320 с.
6. Черкаська О. Формування мовної і комунікативної компетенції мовної особистості у вищій школі / О. Черкаська // Вища школа. – 2010. – № 12. – С. 63–72.

Анотація

С.Ю.Пирошенко

Коммуникативные параметры языковой личности в образовательном дискурсивном пространстве

В статье рассмотрены коммуникативные параметры языковой личности в плоскости речевого дискурса. Отражая содержательное и структурное наполнение данного термина (языковая личность), автор акцентирует внимание на личности, которая действует в дискурсивном пространстве в конкретных коммуникативных обстоятельствах. Проанализирована многоуровневая функциональная система речевой деятельности и определены подходы к структуре языковой личности. Автором обращено внимание на различные классификации дискурсов языкового образования по параметрам речевого произведения и типам речевого поведения личности. Собственно, сам дискурс является коммуникативным явлением, которое, по мнению автора, отражает особенности актуального проявления языковой личности.

Ключевые слова: дискурс, языковая личность, коммуникативность, речевая деятельность.

Summary

S.Yu.Piroshenko

Communication Options of Linguistic Identity in Educational Discursive Space

The article considers the communication parameters of linguistic identity in the plane of verbal discourse. Reflecting meaningful and structured content of this term (linguistic identity), the author focuses on the individual, acting discursive space in specific communicative situations. She analyses multi-functional system of performance and verbal approaches defined to the structure of linguistic identity. The author has drawn attention to the different classification of discourses of language education for speech work settings and types of verbal behavior of the individual. The type of discourse is a communicative phenomenon that, in the author's opinion, reflects the characteristics of contemporary manifestations of linguistic identity.

Key words: discourse, language identity, communicative, speech activity.

Дата надходження статті: «5» лютого 2013 р.